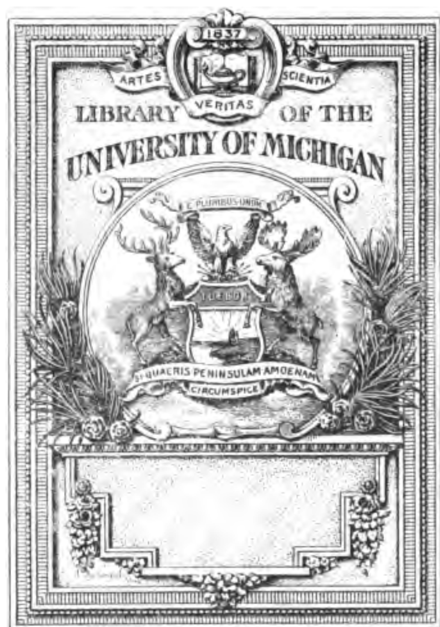

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
E PLURIBUS UNUM
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

INCERTI AUCTORIS
DE
CONSTANTINO MAGNO
EIUSQUE
MATRE HELENA
LIBELLUS.

E CODICIBUS PRIMUS EDIDIT

EDUARDUS HEYDENREICH.

LIPSIAE
IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.
MDCCCLXXIX.

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI.

VIRO INLVSTRISSIMO

FRIDERICO RICARDO FRANKE

PROFESSORI PHILOSOPHIAE DOCTORI
GYMNASII ALBERTINI FRIBERGENSIS RECTORI

HVNC LIBELLVM SACRVM ESSE VOLVIT

GRATO ANIMO

VENERABVNDVS EDITOR.

Si litterarum antiquarum cognitio nulla incrementa caperet nisi ex eis scriptoribus, qui raro admodum et magnis intervallis ex bibliothecarum tenebris in lucem proferantur, imminui contra crederetur, quotienscunque liber aliquis ab eo cui adscribere consueverimus auctori abiudicetur, maximum futurum esse periculum, ne nostrae aetatis philologi potius retrocessisse quam priores superasse viderentur rectissime scriptum legimus in eximia Wölfflini, viri doctissimi, dissertatione, quae est de L. Annaei Senecae monitis. Quare haud absonum mihi visum est antiquitatis studia librum quendam oblivione prorsus obrutum edendo pro mea parte promovere, quem si qui propter dicendi rationem ab optimis scriptoribus remotam parvi aestimabunt spero futurum esse utilem et ad litteras antiquas accuratius quam adhuc fieri potuit perscrutandas et ad fabulas melius intellegendas, quas de Constantino Magno eiusque matre iterum iterumque excogitabant novas.

Nam ut cetera omittam, ea, quae Suidas (II, p. 382 ed. Bernhardy) de rationibus quibusdam nobis tradidit, quibus Constantius Chlorus Constantinum filium suum cognovisse dicitur, ex eis libris, qui adhuc de his viris publici iuris facti sunt, intellegi plane non poterant. Nunc vero illud Suidae *γνωρισθεὶς δὲ τῷ πατρὶ κατά τινας γνωρίμους τρόπους* ita interpretari licet, ut si non eandem similem certe narrationem Suidas ante oculos habuisse dicatur atque hic

incertus, cuius libellum primus edidi, auctor de enceniis imperatoris pretiosissimis.

De omnibus autem fere rebus a Constantino Magno gestis cum poetae rerumque scriptores vera cum fictis et plane falsis miscentes sat multas fabulas confinxerint gloriamque imperatoris omnium christianissimi fide narrandi prorsus neglecta augentes ad nostram memoriam rettulerint; quam maxime ad hoc tempus mirum fuit de eis, quae iuvenis Constantinus perfecerit quibusque iam iuvenis honorem magnum adeptus esse dicatur, omnes scriptores fere nihil tradere altissimum tenentes silentium. Nunc vero habes etiam de iuventute imperatoris inlustrissimi 'opusculum' multis quibus haud parvam capias voluptatem fabulis abundans.

De harum fabularum fontibus et de genere, quo incertus hic auctor in eis narrandis usus est, scribendi rebusque ceteris, quae ad hoc opusculum rectius percipiendum attineant, alio loco sum expositurus.

Codicum, ex quibus huius libri per multa saecula silentio prorsus exstincti memoriam repetiturus sum, alter a me littera D significatus est bibliothecae regiae publicae Dresdensis 'J 46', ad quam anno 1832 'e tabulario regio' pervenit. Scriptus est, id quod ex litterarum conscriptarum genere elucet, saeculo XIV. et continet foliis 1—9 hoc opusculum, cui titulus 'de sancta Helena' inscriptus est; foliis 9 et 10 legitur 'Coronica principum Misnensium' edita in Menckenii scriptor. rer. germ. III p. 346.

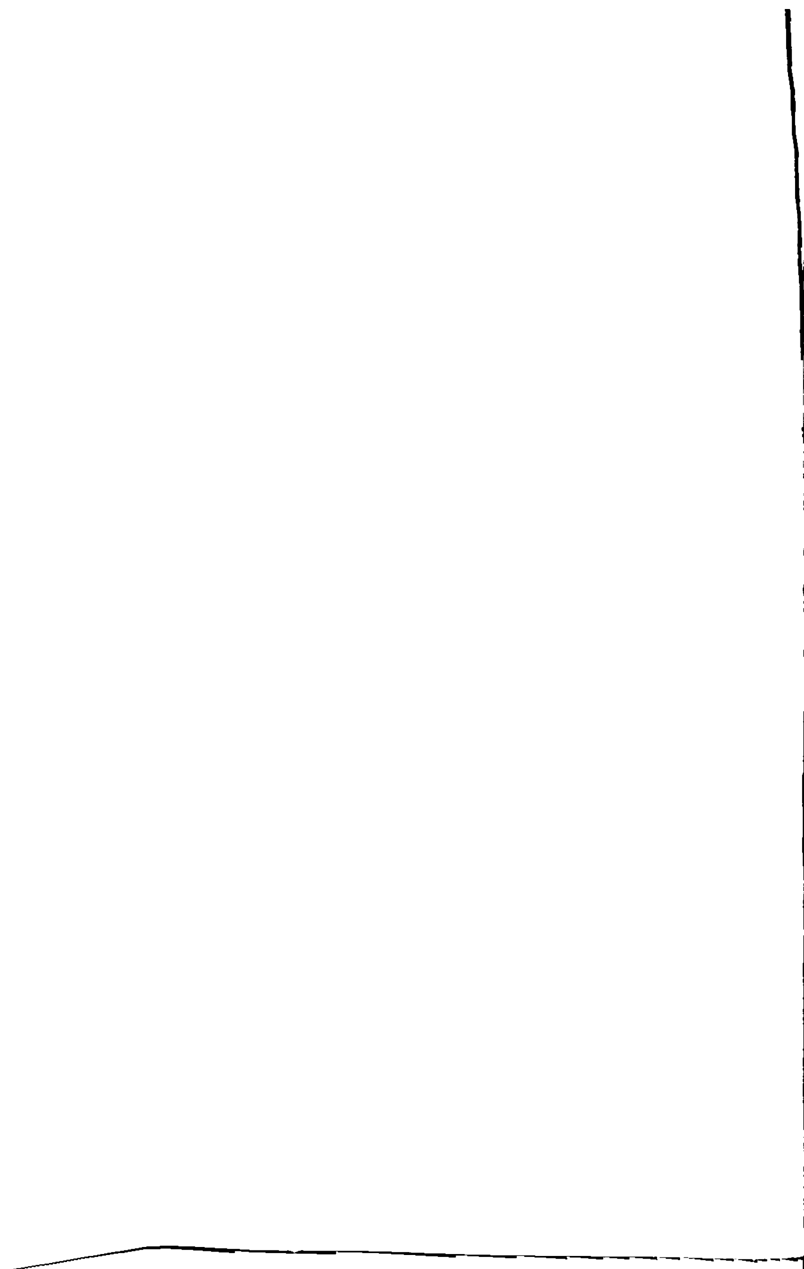
Minoris pretii est alter codex bibliothecae gymnasii Albertini Fribergensis Saxonici littera F a me notatus saeculi XV. cum aliis codicibus uno eodemque volumine comprehensus significato 'Cl. VII. Frb. 141'. In fine huius codicis rubro colore exarata leguntur haec: 'Explicit historia Constantini imperatoris Romanorum et Grecorum'.

Varietatem scripturarum, quae mihi tanta esse videtur, ut codicem Fribergensem de Dresdensi descriptum esse vix audeam contendere, plenam addidi minimis quisquiliis velut littera e pro ae scripta exceptis.

Iam restat ut E. W. Förstemann bibliothecario primario viro doctissimo, cuius benevolentia codicem Dresdensem transmissum habui, ceterisque bibliothecae regiae Dresdensis custodibus, qui studia mea semper maxima liberalitate adiuverunt, nec non F. R. Franke gymnasii Fribergensis rectori inlustrissimo huiusque scholae magistris, collegis humanissimis, studiorum meorum benevolis fautoribus animum beneficiorum memorem hoc quoque loco testificer.

Scr. Fribergae Saxonum Cal. Jun. a. MDCCCLXXIX.

E. Heydenreich.

Post passionem domini nostri Jesu Christi eiusque gloriosam resurrectionem a mortuis et ascensionem in caelum sanctissimi apostoli, quosquos idem dominus noster Jesus Christus pro incremento fidei christianae in hoc mundo reliquerat, accepta spiritus sancti gratia eandem fidem eiusque sacram professionem suis per universum orbem plantaverant doctrinis et gloriosis irrigaverant meritis et exemplis. Quibus invidens ille antiquus hostis bonorum omnium inimicus diabolus reges et principes ac universos huius saeculi praesides adversus eosdem Christi apostolos suscitavit et ad eorum persecutionem diversis suae fallaciae viis et modis incitavit ac tandem quosdam ex eis crucis patibulo affigi quosdam vero gladio aliosque aliis diversorum tormentorum supliciis interemi procuravit. Inter quos gloriosi caeli et terrae principes beatissimi videlicet Petrus et Paulus apostoli orthodoxi et catholicae fidei fundatores urbem Romam suo pretioso sanguine et martyrio pro eiusdem domini nostri Jesu Christi fide et confessione consecrarunt ac eandem non solum imperialem urbem sed et totius ecclesiae ac eiusdem fidei christianae caput ac universalem sedem fieri ac in aeternum manere et esse dedicaverunt. 1

1 *Capitum, quae in codicibus prorsus non distinguuntur, numeros ipse addidi.* 7 plantaverat *codd.*, plantaverant *scripsi.* 8 irrigaverit *codd.,* irrigaverant *scripsi.* 17 orthodoxi *D,* ortodoxi *F.* 19 sanguine *delevit D*, saguīe *F.* 22 capud, *non* caput *ut hoc loco sic ceteris in codicibus scribitur; locus in D deletus est.*

2 Crescente vero postmodum sacratissimae fidei christianae religione ac succedente in imperio Romano Constantio imperatore Romano semper Augusto totius reipublicae principatum pro tempore obtinente contigit Helenam virginem, quae ex nobilibus quidem parentibus progenita de stirpe quorundam nobilium civitatis Treverensis originem traxit, venire ad urbem Romam praedictam amore visitandi limina sanctorum Petri et Pauli apostolorum praedictorum. Cum autem ipsa Helena esset in urbe praefata, contigit, quod Constantius imperator praefatus iter faciens ex more per pontem Tiberis vidit Helenam inter alios peregrinos sibi casu occurrentem. Et cum intuitus ipsam fuisset eiusque elegantiae pulchritudinem conspexisset, ipse, cum esset totus deditus libidini, in concupientiam eius exarsit et mandavit quibusdam satellitibus suis dicens: 'Sequimini hanc et in quamcumque domum intraverit, dicite domino, quod ipsam de domo sua et custodia, quousque de ipsa sicut cogitavimus capta opportunitate ordinare poterimus, sub poena capitis non dimittat.' Qui sequentes ipsam usque ad hospitium quod cum suis intraverat sociis hospiti domus id quod a domino suo in mandatis acceperant secreto narraverunt. Hospes vero domus accepto imperiali mandato praefatam Helenam in custodia sua clam suscipiens ne de domo sua recederet sollicite custodivit.

3 Peregrini autem alii eius consocii expletis votis

---

2 īpis Romano imperio *F*. *in D verba deleta sunt*. īpis *quod* ipsis *non praebet sensum, ex* imperio *ortum, alterum autem quod sequitur vocabulum* imperio *delendum esse conieci*. Constantino *codd.* Constantio *correxi ex eis quae infra leguntur*. 8) praedictam ān *aut* āū *F*. *in D verba deleta sunt*. amore *ipse conieci*. 12 tybīs *D, tiberis F*. 13 ipsam fuisset *D*, fuisset ipsam *F*. 14 pulcritudinem *F*. 19 sicud *codd. ut saepe*. 20 poteramus *codd.*, poterimus *scripsi*. 26 et ne *codd.*, et *delevi*.

suis ad recessum se disponentes et accepta licentia ab hospite domus de urbe recesserunt. Cum quibus cum praefata Helena recedere vellet, hospes ei furtum cuiusdam suae rei quam sibi furatam asseruit imponens ipsam quam de ea plus aliis suspectam habere se dixit quousque rem suam recuperaret, de domo sua dimissis aliis suis consociis recedere non permisit. Sociis vero eius ea cum magno eiulatu derelicta recedentibus cogitur paupercula sola remanere. Recessum vero sociorum imperatori nuntiato imperator ipse capta opportunitate venit ad domum hospitis supra dicti ibique pauperculam solitariam inventam tanquam canis rabidus aggrediens suaeque libidinis fomitem satiare cupiens oppressit eiusque pudicitiae florem ea quantum potuit renitente abstulit violenter. Imperator autem expleto suo libidinoso conatu eiusque desideriis satiatus videns Helenam de re perpetrata super modum dolentem et turbatam amarissimeque flentem ac tantam in ipso actu et post habuisse et habere verecundiam cepit inquirere admirando unde et quae esset et eius condiciones et genus sollicite indagare. Et comperto quod fidem Christi coleret licet ipse gentilitatis teneretur errore, misertus sibi quoddam ornamentum mirae pretiositatis ac auro pretiosissimo pretiosissimisque gemmis compositum, quo illo tempore soli imperatores in humeris ornari consueverunt, cum quodam annulo pretiosissimo, quem in sua gestabat dextra, donavit et recessit.

Paupercula autem sentiens de imperiali semine 4
se concepisse tantam in se verecundiam concepit, quod ad natalem patriam nunquam se reversurum fore decrevit; sed ad quosdam bonos homines fidem Christi secrete colentes divertit et cum ipsis in urbe habitare

---

5 *fortasse post* de ea *addendum est* re. 11 oportunitate *codd.* 14 oppressit *D*, opressit *F*.

coepit suisque manibus victum sibi quaerere sollicite cogitavit. Donaria autem ipsius imperatoris ita apud se occultavit, ut essent omnibus incognita et ignota usque in diem revelationis ipsorum infra scriptum. Homines autem illi cum quibus praefata Helena habitare coepit videntes eius pulchritudinem ac sollicite considerantes morum eius et virtutum elegantiam ac laborum suorum frequentiam et qualitatem de generosa et nobili prosapia originem traxisse aestimantes coeperunt eam quam plurimum diligere et omnem quam poterant pietatem sibi exhibere.

5 Succedente autem tempore et completis diebus Helena peperit filium et nomen ei patruo non inconveniens et exinde derivatum imponens Constantinum nominavit. Hominibus autem illis, cum quibus conversabatur, de patre pueri quis esset interrogantibus dixit mater, quod eum de quodam viro, quem sibi parentes in partibus natalibus in maritum copulaverant, nuper defuncto suscepisset. Crevit autem puer iste ac de corde virtuoso virtuosae matris virtutibus et bonis moribus informatus ac de laboribus manuum suarum educatus coepit placere omnibus, qui eius notitiam habuerunt, cum esset pulcherrimus in facie et in morum aptissimus disciplina.

6 Eo autem tempore viguit et diutius viguerat magna guerrarum commotio inter imperatorem Romanum Constantium praedictum et imperatorem Constantinopolitanum seu Graecorum; et iam per diuturnitatem contentionum huiusmodi quasi tota Graecia cum Romanis, quorum magna tunc temporis erat potentia, ad exterminationem redacta fere fuit. Eodem vero tempore erant in urbe Romana duo praedivites mercatores, de quibus imperator Graecorum tantam

7 ac laborum *D*, et laborum *F*. 8 suorum *cfr. ad pag. 5, 25.* 18 in partibus in maritum *codd.*, natalibus *addidi ex capite 35.* 33 tantam *omisit F*.

habebat confidentiam, quod ipsi soli cum eorum navibus et familia et nulli alii aditum securum habebant ad Graeciam pro quaerendis mercimoniis, quorum magnam copiam cottidie apportabant et exinde nimium ditati fuerant et de die in diem amplius ditabantur. Contigit autem, ut quadam die dicti mercatores simul per urbem spatiandi gratia incederent, et praetereuntes viderunt praedictum puerum Constantinum iam factum decennem vel circiter inter alios pueros coetaneos suos ludentem. Quem cum diligentius intuiti fuissent, coeperunt admirari eius habilitatem et pulchritudinem dicentes et quaerentes ab eo, quisnam esset pater eius et quo nomine vocaretur. Qui respondens ait: 'quis sit pater meus nescio, quia ipse de hac vita sublatus fore dicitur, antequam ego natus essem. Sed scio, quod habeo matrem pauperem mulierem et vocor ex nomine Constantinus'.

Quo audito consilium habuerunt dicti mercatores 7
inter se dicentes: 'Quis, putas, iste puer erit? Educemus ipsum et bonis moribus instruamus et ad imperatorem Graecorum nobiscum perducamus dicentes, quod sit filius domini nostri Romanorum imperatoris, qui velit eum suae filiae in coniugem et maritum copulare et pacem perpetuam secum exinde contrahere et servare. Qui gavisus filiam suam sibi tradet in uxorem et eam nobiscum una cum ipso ac navibus de bonis mercimoniis oneratis remittet et sic per istam viam locupletari poterimus cum iactura et circumventione hostium Romanorum'. Quod consilium cum placuisset, acceperunt praedictum puerum Constantinum et secum ad domum suam perducentes ipsumque de bonis vestibus induentes tamquam filium proprium per triennium

---

2 additum *codd.*, aditum *correxi*. 4 cottidie *codd.* 7 spaciandi *codd.* 15 fore *ut aliis locis idem quod* esse *significat.* 20 et *F*, et d' *D*; instruemus *codd.* 25 sibi *ut saepissime in hoc libello idem ac* ei *significat.*

et amplius in deliciis educaverunt. Puer autem puerili more de tanta procuratione bene contentus de matre modicum sollicitabatur nec curavit.

8 Mater vero amisso filio coepit flere amarissime et dolere et plangere planctu magno dicens: 'O mi fili, propter te natalem patriam dereliqui parentes notos et amicos ullo modo videre non curavi et eorum propter te orbata solacione tecum in exilio vitam finire deliberavi. Nunc autem ego paupercula omni horum spe destituta quo divertam? Ad patriam redire et ibi inter amicos vitam omni solacio destituta ducere quid aliud esset quam morti aditum cottidie praeparare? Melius est mihi inter ignotos et extraneos mortis imperium praestolari, quae ut spero hic mihi citius rapiet, ubi nullo reficior solacio, quam in patria, ubi fortasse aliquo amicorum adiuta praesidio eius possem diutius adventum praestolare'. His et eiusmodi planctibus fortius et saepius revolutis tandem paupercula de filii recuperatione desperata victum manibus, ut prius consueverat, quaesivit et vitam in continuo planctu et maerore per plures annos duxit.

9 Tandem reprobi mercatores praedicti cogitatum suum malignum ad effectum perducere satagentes recollecta navium multitudine ad portum Graecorum applicant ibique Constantinum puerum praedictum vestibus ornamentis et apparatibus regiis amictum secum adduxerunt et nuntios qui adventum eorum cum dicto puero imperatori Graecorum nuntiarent,

---

6 dereliqui *F*, deliqui *D*. 7 ullo *ipse conieci*. ā mō *D* (*animo*?), ā modo *F*. *Fortasse, etiam verborum positione mutata sic scribendum est:* non curavi ullo modo videre. 12 additum *codd.* cottidie *codd.* 14 et 15 *Verba* hic mihi — quam *om. F*. 17 praestolare *codd. fortasse etiam hoc loco ut supra scribendum est* praestolari. — Hiis *codd.* 23) *post* recolecta *F* in *inserit quod deest in D*. 27 nunccios *codd.* 28 nuncciarent *codd.*

praemiserunt. Imperator autem intellecto ipsorum adventu eos honorifice recepit et convocata nobilium et magnatum sui imperii multitudine eis convivia et solacia infinita praeparari mandavit et fecit. Sequenti vero die impii mercatores imperatoris praesentiam accedentes sibi confictam malitiam suam exposuerunt dicentes: 'O imperator, dominus noster Romanorum imperator nostris praecipue et aliorum imperii sui fidelium, qui pacem diligunt ac terram et hominum commoda prosequuntur, consiliis illectus et victus finaliter multis precibus nobiscum pacem facere cogitavit et ut perpetuo robore solidetur filium suum Constantinum filiae vestrae unicae in matrimonium copulare disposuit et ut ipsi pariter vobis, cum heredem alium non habeatis, in Graecorum et sibi in Romanorum imperiis succedere possint post mortem vestram vestrorumque et ipse Constantinus cum coniuge sua vestra filia utriusque imperii monarcha fiat et toti saeculo dominetur'.

Imperator vero de re tam grandi stupefactus inter 10
se cogitare coepit qualiter ad huiusmodi responderet. Tandem convocatis principibus suis et nobilibus cum eis super his ministerium consilii sui habuit et finaliter deliberatio omnium in hoc resedit quod ipse imperator Graecorum attentis perpetuae pacis commodis prompte faceret quod sibi adeo liberaliter offerebatur. His peractis imperator vocatis ad se dictis mercatoribus dixit eis: 'Omnia quae imperator Romanus cogitavit explere iuxta relationem vestram parati sumus et ad perpetuam pacem secum faciendam et servandam filiam nostram unicam filio suo Constantino matrimonialiter copulare volumus ad omnem effectum ut

4 praeparari *om. F.* 21 ad huiusmodi *idem significat ac* ad huiusmodi res; *vocabulum* res *post haec ipsa verba in hoc libello omitti solet.* 23 hiis *codd.*

petistis'. Altera autem die universos sui imperii nobiles et primatos imperator per nuntios suos et litteras vocari fecit ad certam statutam diem ad agendum sollemnia nuptiarum.

11 Die vero statuta adveniente ac universis nobilibus ut praemittitur congregatis imperator filiam suam unicam praefato Constantino in facie omnium matrimonialiter et sollemniter copulavit et, ut moris est, regali thalamo praeparato eam sibi maritali affectione inibi pertractandam sociavit. Constantinus vero de tali coniuge et socia bene contentus eam cum gaudio suscipiens osculis et amplexibus ac ceteris, quae inter tales coniuges iuvenes et hilares exerceri consueverunt, ludis et solaciis non tantum illa sed multis postea noctibus tamquam uxorem amicabiliter pertractavit. Mane autem facto nec cum plene aurora ortum diei patefaceret, imperator associatis sibi puellis et matronis multis et nobilibus sponsum ipsum et sponsam cum cytharis et organis et diversorum generum instrumentis musicalibus et magno tripudio ut moris est visitans de thalamo eduxit. Ac imperator ipse una cum imperatrice et universis principibus nobilibus suis et militibus observatis caerimoniis consuetis sollemnitatem nuptiarum in conviviis et comessationibus tripudiis et hastiludiis et aliis ludis et solaciis imperialem maiestatem condecentibus totam diem cum continuatione plurimorum sequentium dierum deducens sollemniter honorifice et celeberrime peragi procuravit.

12 Post haec peractis duobus vel tribus mensibus et in solaciis congruentibus deductis mercatores praedicti

---

2 per nunccios suos et litteras *D*, per suos nunccios et litteras *F*. 3 fecit *D*, cepit *F*. sollempnia *D*, solempnia *F*. 8 sollempniter *codd.* 13 iuvenes et *D*, et *om. F*. hylares *codd.* 16 dum *codd.*, cum *conieci.* 23 sollempnitatem nupciarum *codd.* 27 sequencium *codd.* deducens *scripsi pro codicum scriptura* deducentes. 28 sollempniter *codd.*

propositum suum terminare cupientes imperatorem accesserunt dicentes: 'Domine imperator, vos scire debetis, quod in recessu nostro de urbe a domino nostro Romanorum imperatore specialiter recepimus in mandatis, ut nuptiis cum sollemnitate peractis filium suum, quem sicut se ipsum diligit, cum sua coniuge ad Romam reducere debeamus, quod nisi fecerimus nihil aliud nobis superest nisi mori. Placeat ergo maiestati vestrae filiam vestram cum suo filio remittere ipsamque nobis sicut de filio suo fecit traditam ad recessum sicut maiestati vestrae placuit et congruere videbitur citius expedire'.

Imperator his auditis una cum imperatrice sua 13
coniuge stupefacti et de talibus novibus nimium contristati coeperunt inter se dicere: 'Quomodo nos miseri qui tantum unicam habemus filiam heredem, de duorum hominum extraneorum assertione in tantum confidere possumus, quod filiam nostram quam sicut animas nostras diligimus quamque in gremio sanguinis cordis nostri enutrivimus lumen oculorum nostrorum et baculum senectutis nostrae possumus a nobis usque ad tantam loci distantiam segregare nescientes, si longi latique maris intermedii transfretatio seu viarum discrimina longissimarum talem fortasse casus eventum praebeat, ut filiam nostram dilectissimam spem totius solacii nostri in hoc saeculo nunquam vivam de cetero nostris oculis videamus?' 'O si, quod absit, talia nova reciperem', inquit mater, 'quid aliud restaret nisi quod me merito pro dolore iugularem?' Imperator autem nec coronam imperialem suo capiti imponere immo nec sicut homo ratione utens pedibus in terra ambulare sed sicut animal cunctis horrendum venenosum

5 sollempnitate *codd.* 7 nichil *codd.* 13 hiis *codd.* 14 novibus *codd.* (!) 19 sanguinis *om. F.* 20 et *om. F.* 22 tanta loci distanciam *D,* tanta loci distancia *F.* 29 merito *in D repetitur.* 30 ymmo *codd.*

et pessimum in terra reptare ac toti gaudio huius saeculi ad tempora vitae suae omnino renuntiare vitamque suam in continuo luctu et maerore expendere se velle, si talia acciderent, affirmavit. His et aliis verborum et consiliorum conflictibus per multos dies et noctes habitis deliberaverunt tandem inter se aliorum tamen sibi fidelium consiliis non expertes quod, cum iam esset in tantum in hoc facto processum, aliud nullatenus expediret quam quod omnino Romanorum imperatoris obtemperaret voluntati in hac parte.

14 Qua conclusione consilii sic habita imperator cum imperatrice omnia ornamenta quae statum filiae imperatoris in tali casu expedire videntur et condecent, quae animus hominis unquam excogitare posset de vasis vestibus et aliis quibuscumque apparatibus auro et argento et gemmis pretiosissimis adornatis, quarum rerum maxima copia ibidem habebatur, et alia multa praeparata fieri mandavit et fecit pro itinere filiae suae familiam multam addens et de thesauris pannorum sericeorum et aliarum infinitarum rerum pretiosarum inaestimabilem quantitatem. Interea etiam mercatores praedicti de reditu ibidem amplius faciendo desperati naves suas, quarum maximam ut praedixi multitudinem secum adduxerant, de infinitis mercimoniis nobilibus impleverunt.

15 Imperatrix vero de recessu filiae suae nimis dolens ac de mercatoribus praedictis, sicut materna viscera quodam speciali ingenio, quo natura matres pro conservatione spei et educatione filiarum ingeniavit, sibi patefecerant, suspitionem aliquantulam habens tradidit praedictae filiae private ac quocunque homine mundi nesciente nonnulla encenia de auro vivissimo ac nobi-

4 hiis *codd.* 9 se *post* quod *inserunt codd.* 17 habetur *codd.*, habebatur *correxi.* 18 praeparatis *codd.* 19 et de *scripsi*, et *deest in codd.* 32 ac *D*, et *F.*

lissimis gemmis sumptuosissime composita, quorum valorem vix una magna patria compensare potuisset, ad illum finem, ut, si inopinatus horrendae infelicitatis eventus, quod absit, eveniret, aut se ingereret votis eius vel si fortasse mercatores ipsi aliquam fraudem vel deceptionem inpermissam confinxissent aut quocunque modo casus necessitatis vel periculi accederent, ipsa de dictorum enceniorum pretio sibi posset quoad vitae sustentationem consulere ac etiam provide paupertatis iugum a se discutere et fugare, impellens ipsam seriose et districte ut dicta encenia apud se ita absconderet ac etiam occultaret, quod nisi casus tantae necessitatis accederet, ut praedixi, nulli unquam homini viventi de his unum verbum quoquomodo revelaret. Quod se ipsa filia facturam omnino matri repromisit.

Quibus omnibus sic peractis et die ad recedendum 16
praefixa adveniente mercatores praedicti imperatorem adierunt dicentes ipsumque rogantes ut eos recedere permitteret et imperatoris Romani filium una cum eius filia sua coniuge remitteret sicut ab initio fuerat ordinatum asserentes, quod tempus recedendi a domino suo sibi praefixum instaret, quod ulterius tardare aliqualiter non auderent. Imperator vero hoc audiens filiam suam una cum suo sponso ipsis tradidit ad Romam urbem perducendam. Cum autem imperatoris filia ad portum, ubi naves, quibus ad Romam urbem transvehi debebat, consistebant, duceretur, pater et mater ipsam associantes coeperunt super ipsam plangere planctu magno dicentes:

'O unica filia nostra dilectissima, lumen oculorum 17
nostrorum, senectutis nostrae baculus, imperii nostri

---

4 se *pro* si, *quod in codd. est*, *conieci*. 9 provide *D*, *quod* providendo *significare videtur;* proprium *F*. 10 impellens *conieci*, prohibens *codd.* 14 hiis *codd.* 19 que *om. F*. 22 tempus *D*, tempore *F*. 28 transvei *F*.

cunctique terreni domini heres, omnis generationis nostrae memoria ac totius futurae posteritatis archa! O, si, quod absit, aliquo infelicitatis casu viis et votis tuis obsistente te perdere nos contingeret, exinde non solum cuiuslibet solacii refugium, verum etiam totius posteritatis nostrae exitium deflere usque ad finem vitae nostrae miserabiliter dignum esset nec ultra vivere sed mori foret a deo altis suspiriis sedulo postulandum; nullius solaminis spe refici sed totius tribulationis et angustiae affici dignum ducerent de cetero corda nostra. Oculi nostri vultus tui lumine praeclarissimo depraedati continuis lacrimarum fontibus facies nostras irrigare uberrime merito cogerentur. Aures nostras audito tuae perditionis casu infelici terrorem dolorissimum recipere et habere semper et incessanter oporteret nec esset aliquod corporum nostrorum membrum, quod tam nefandum infelicitatis casum amarissime non defleret. Et si, quod absit, aliquod talis in corporibus nostris infedilitatis membrum reperiri contingeret, hoc esset procul dubio iudicio protinus abscidendum'.

18 His et huiusmodi plangendi modis ipsis multiplicantibus et ultra quam dici possit continuantibus pervenerunt ad portam. Et navim deputatam nobilissimi coniuges intraverunt. Et valedicentibus parentibus ipsisque rursus valedictionem lacrimabilem referentibus mercatores pessimi erectis velis et remigiis aptatis abinde navigare coeperunt.

19 Tandem cum transfretata magna parte maris iam regioni Romanorum appropinquare inciperent, mercatores vela sursum levantes naves ad quandam insulam parvulam, quae nullis inhabitabatur hominibus sed rupibus et rubetis incultis et horrendis exuberabat

---

13 nostras *D*, nostrae *F*. 17 nephandum *codd.* 18 talium *codd.* 19 contigeret *codd.* 21 hiis *codd.* 23 navim *codd.* (!) 25 valedictionis *codd.*, valedictionem *correxi*

solitudinibus, quam intermediam scientes ad perficiendam suae traditionis perfidiam praeelegerant, rapido ventu provehi coegerunt. Cumque ad ipsam insulam mercatores praedicti cum suis navibus pervenissent, alligatis navibus se nocturnam requiem ibidem recipere velle confinxerunt et exeuntes de navibus cibaria sua pro cena in ipsam insulam praeparare fecerunt. Et cena facta noctisque tenebris lucis diei claritatem obumbrantibus mercatores pessimi nobilissimis coniugibus tentorium fingere et in eo thalamum in quo noctis requiem peragere deberent fieri callide mandaverunt.

Facta autem nocte dicti coniuges se ad thalamum 20
ipsum iis non ad requiem sed ad perditionis suae dudum praeordinatae interitum paratum intraverunt et in ipso omnis fraudis et nequitiae quae de ipsis tractabatur inscii totam noctem in solaciis solitis et requie expenderunt. Aurora autem ortum diei sequentis indicante mercatores praedicti secrete surgentes et cogitatum suum malignum ad effectum perducere satagentes naves intrantes dimissis post se nobilissimis coniugibus adhuc sopore depressis abinde furtim et celeriter navigare coeperunt familia interempta cogitantes sic etiam innocentes perdere coniuges, quos deus praeordinaverat ad obtinendum et regendum pro futura ecclesiae sponsae suae salute totius imperii principatum.

Mane autem facto coniuges ipsi evigilantes coepit 21
sponsa dicere sponso suo: 'surgamus ne si forte superveniant mercatores magistri nostri et inveniant nos nudos, ex quo verecundiam recipiemus quae non licet'. Ad quae Constantinus respondens ait: 'Permittatis nos quiescere; ipsi enim per familiam deputatam nos ex-

---

11 deberent *scripsi*, debuerant *codd.* 26 ecclesie *D*, ecclesia *F*.

citabunt, quando erit tempus'. Mulier autem, quia magis meticulosa ideo magis sollicita, surgens de lecto et induta vestibus exivit de tentorio et cum circumquaque perquisisset nec naves nec homines invenisset, reversa ad virum cum magno eiulatu rem gestam dixit sibi. Qui hoc audito manus in proprios capillos iniiciens seque decapillare incipiens fortiter in tantam lamentationem et dolorem prorupit, quod, nisi mulier eius dolorem verbis consolatoriis mitigasset, se ipsum ut aestimo proprio gladio peremisset dicens: 'O dilecta domina mea et sponsa, ego enim sum pauperis mulieris filius et tibi nobilissimae mulieri per fraudem et dolum maledictorum hominum copulatus. Quot et quanti in domo patris tui reperiuntur, qui digni te pro familia non sunt reputati, quorum ego ratione generis servus esse non possem. Ego enim sum causa mortis tuae et ad istum miserabilem interitum te perduxi. Supplico ut vel me proprio gladio interficias vel patiaris me ipsum iugulare'.

22 Mulier vero eius nimio dolore mota sibique ex corde conpatiens consolabatur ipsum dicens: 'Unde aut cuius condicionis vel generis sis vel fueris, de hoc non quaero; scio enim quod mihi in maritum vel coniugem sociatus es, a te numquam propter patrem aut matrem aut aliquam personam viventem separabor dum vixero. Nec potest res ipsa absque miraculi praesagio et ordinatione divina accidisse; propter quod ipse deus, si in ipsum firmiter speraverimus, nos de nostra citius angustia liberabit. Constans esto et boni animi, ego enim adhuc habeo tantum de pretiosis enceniis per matrem meam mihi traditis, quibus, dummodo dii nostri ad aliquem portum seu habitationem hominum vivos nos perduxerint, habere poterimus victum

20 que *deest in codd.*

nostrum'. Per quae et his similia animum viri sui aliqualiter mitigavit.

Nobiles autem coniuges nihil aliud apud se haben- 23
tes, de quo cibum et potum sumere possent, nisi de fructibus quarundam arborum quas in praedicta insula invenerunt et de aqua maritima se per aliquos dies refecerunt aliud penitus nutrimentum non habentes. Cum autem placuerit divinae pietati, quae Danielem de lacu leonum liberavit, eos similiter liberare, contigit ut ipsi stantes viderent homines quosdam de prope navigantes. Qui gavisi multum clamaverunt super eos dicentes: 'O dilectissimi homines, quos misericordia deorum sublimium ad hoc, ut nos a morte eriperent, ad hunc locum feliciter pervenire fecerunt, vobis intime supplicamus, ut amore divini praemii ac nauli vestri nos ad naves vestras recipiatis et perducatis ad portum, ad quem vos ire cogitastis'. Qui quidem homines supra modum admirantes eo, quod ibidem aliquos homines nunquam viderant aut habitare credebant, coeperunt ab iis quaerere, qualiter ibidem pervenissent. Qui timentes non esse tutum, si iis exponerent rei gestae veritatem, dixerunt iis per hunc modum:

'Mercatores quidam, in quorum manibus nos era- 24
mus, tempestate valida compulsi ad istam insulam cum suis navibus noviter pervenerunt, qui cum fatigati a laboribus et remigrationibus nimis essent deliberaverunt in ipsa insula per noctem requiescendi gratia permanere. Nosque de huiusmodi periculis inconsueti ac timore mortis nimis perterriti mane cum ipsi mercatores recederent eo, quod oculi nostri nimium gravati fuerant, prae tristitia remansimus hic

1 hiis *codd.* 3 nichil *F.* 8 placuit *codd.* quae *scripsi*, qui *codd.* 9 eos *deest in codd.* 10 viderent *scripsi*, videntes *codd.* 15 fecerent *D*, ceperunt *F.* 28 ipsa *D*, ista *F.* 29 que *om. F.*

in insula dormientes; ipsi nos una cum iis naves intrasse fortasse credentes nobis hic dormientibus relictis recesserunt'.

25 De tentorio quoque, in quo ipsi coniuges per noctem dormierant, ac eorum universis lectisterniis capetis et apparatibus pretiosis et nobilibus nullam penitus mentionem facere ausi fuerunt timentes, quod, si homines illi res huiusmodi et earum pretiositatem viderent, rem ita esse sicut rettulerant nullatenus existimantes de iis fortasse aliter facerent quam ipsis et utilitati eorum conveniret; quorum timore ipsi de praedictis lectisterniis et rebus simpliciter et omnino tacuerunt et eas perdere et ibi dimittere potius quam periculis, quae expeditione ipsarum evenire timebant, se submittere decreverunt. Homines autem illi et navium eorundem patroni videntes ipsos tam iuvenes et praeclaros nec credentes eos aliquod fictitium confingere scire sed rem ita esse sicut rettulerant omnino aestimantes dictos coniuges misericordia moti ad naves suas suscipientes usque ad portum Romanorum, ad quem tum alias ituri erant, secum perduxerunt.

26 Cum autem ad Romam pervenissent, gavisi fuerunt gaudio magno valde et deum in cordibus suis benedicentes dixerunt: 'Domine, deus omnipotens, qui nunquam deseris sperantes in te, tibi gratias referimus, qui nos de morte ad vitam, de periculis navigantium ad felicitatis portum, de damnatione ad viam salutis perduxisti. Quis enim umquam speravit in te, qui spe sua frustrata optatum non consequitur intentum? De isto nec aliqua scripturarum narrat historia nec cuiuscunque viventis refertur esse memoria'. Et cum ipsi ad portum ut praedixi applicuissent, exeuntes de navibus et soluto naulo suis cum gratiarum actione valedixerunt patronis. Et ingressi urbem Romam Con-

27 dampnatione *codd.*

stantinus ipse coniugem suam ad hospitium, in quo matrem suam Helenam ante quatuor annos dimiserat, secum perduxit.

Et intrantes domum pariter Helena mater Con- 27
stantini cum vidisset filium de pretiosis vestibus indutum et secum tam nobilem tamque pulchram ac bene ornatam mulierem gerentem, eum a principio non cognovit seque in persona filii fore deceptam aestimavit. Sed cum Constantinus ei totam rei gestae seriem utpote qualiter a mercatoribus Romanis a principio captus et in domibus ipsorum educatus fuerit, qualiter quoque sub nomine filii imperatoris ad Graeciam perductus sibi praesens mulier, imperatoris Graecorum filia, in uxorem sociata exstiterit ac qualiter ipsos dicti mercatores in insula, ut fame interficerent, dimiserant et casu alii mercatores ibidem transeuntes eos ad Romam perduxerant, narrare incepisset, quo audito Helena supra modum stupefacta filium coepit diligentius intueri et tam ex loquela quam ex specialibus gestis, quos ipsum in iuventute noverat habere, quam etiam aliis indiciis magis ac magis ipsum cognoscere incepit nec tamen propter facti quantitatem stupendam potuit reddere satis certam, tamen compulsa amore se ipsam diutius continere non valens procidit in lacrimas et prae gaudio amarissime flere coepit.

Et surgens cum festinantia ipsum amplexata 28
eumque tanquam filium suum unigenitum materni osculi dulcedine recepit dicens: 'Fili mi dilectissime, bene veneris; deus omnipotens sit benedictus, qui te mihi restituit, unicum lumen meum; benedicta sit dies ista, in qua te recepi, de cuius recuperatione iam dudum eram desperata; hodie deus afflictionem meam

7 gerentem *scripsi pro codicis F scriptura* reīeutē (*reīneuntem?*); *in D haec vox deleta est.* 11 ipsorum *D*, eorum *F*. 15 insula *D*, insulam *F*. — *indicativus genuinus esse videtur ut in capite 48.*

respexit et te meum totius saeculi solacium mihi restituit. Cedat de ceteris a corde meo omnis tristitia, quia dragma perdita est inventa nec potest habere locum tristitia, ubi praesens est omnis laetitia; per te, fili mi, et per tuum adventum deus mihi de solacio et gaudio plus incomperabiliter restituit quam infelix tuae perditionis casus de dolore intulit cordi meo, unde sibi regratior et suae immensae pietati'. Et conversa ad uxorem Constantini ipsam similiter osculis et amplexibus recepit dulciter sicut nurum suam; verumtamen sicut de filii recuperatione gaudebat, ita et multo magis de tantae coniugis suae adductione scilicet propter suam inopiam et propter rei magnitudinem non immerito tristabatur. Nurus autem videns socrum suam de adventu suo contristatam sic alloquebatur ipsam dicens:

29 'Domina mea carissima, de adventu meo nolite contristari, nolite sollicita esse: Quid manducabimus et quid bibemus? Scit enim pater noster caelestis, qui nos de manibus iniquorum mercatorum et periculis maris liberavit, quid nobis necesse sit. Ipse enim qui de tantis periculis nos redimere curavit nequaquam fame interficere cogitavit, ipsius etenim incomprehensibilia sunt iudicia. Sic ergo illud, quod de nobis eius impraescrutabilis consilii altitudo disposuit, inevitabili necessitate adimpleri licet. Habeamus ergo patientiam et cum dei adiutorio tandem nostram emendemus paupertatem. Ego enim consilio manuum mearum et laboribus meis vos iuvabo et bene ut spero deo adiuvante lucrabimus panem nostrum. Et nihilominus non omnino vacua veni, sed aliquid de meo, quo mediante

---

2 a corde *D*, de corde *F*. 3 dragma *codd. cfr. Ev. Luc. 15, 8 sq.* 15 socrum *codd.* 17 karissima *codd.* 20 et *addidi.* 21 maris liberavit *D*, nos redimere curavit *F*. 22 nos *ante* de tantis *posuit F*; *secutus sum codicem D.* 30 nichilominus *codd.*

victum nostrum quaerere poterimus, addere volo, ne nimis videar esse onerosa'.

Et extrahens illud sumptuosum et nobile encenium, quod in recessu dederat sibi mater sua, dixit ei: 'Ecce encenium illud vendatis et de pretio eius inveniamus modum aliquem, per quem poterimus nos nutrire'. Videns autem Helena pretiositatem huius rei dubium, quod circa relata per filium de re tam grandi prius habuerat, a se coepit removere et cogitare, quod hoc non erat hominum pauperum, sed imperatoris aut regum vel magnorum filiis et filiabus talia a suis parentibus condonare. Sed tamen intra se plus quam antea timuit cogitans: 'Si ista est tanti hominis filia, ut dicit et satis mihi apparet, quo comperto poteris non solum filium quidem perditum et inventum tunc vere perdere, sed te et omnes cum quibus conversaris ad periculum mortis dare.' Verumtamen in domino firmam spem ponens dixit in corde suo: 'Domine deus, qui nosti omnia antequam fiant, tu scis, qualiter contra omnem voluntatem meam oppressa filium istum Constantinum de isto sacrilego imperatore suscepi et ipsum de laboribus manuum mearum educavi; quod quoque nec ante nec post virum aliquem in concupiscentia carnis novi, sed tibi, domino deo, corpus meum immaculatum, quantum in me fuit, custodire cogitavi. Sed quia, domine, haec in me et nunc subsequentia ista in filio meo fieri voluisti, tibi et tuae immensae misericordiae commendo et ipsum et omnia, quae de nobis miseris creaturis tuis facere cogitasti, ad effectum secundum magnitudinem tuae inenarrabilis pietatis perducantur'.

5 encenium *om. D.* 6 poteramus *codd.*, poterimus *correxi.* 14 *de vi pronomimis* quo *cfr. pag.* 17, 17 *et* 21, 5. 16 vere *D*, vero *F.* 18 suo *om. D.* 23 virum *om. F.* 24 domino deo *D*, domine deus *F.* 26 domine *om. F.* 27 in filio me *codd.*, meo *correxi.* 31 perducantur *D*, perducatur *F.*

31 His vero in corde suo dictis Helena encenium praedictum de manu nurus suae recepit ipsumque post haec non multis elapsis diebus vendidit pro magna pecuniae quantitate; de cuius quidem pecuniae parte unum domicilium, in quo per aliqua tempora hospitium advenis tenuit et hospites supervenientes recepit, comparavit. Et sic facta stabularia, se exinde et nurum suam una cum filio suo enutrivit decenter. Nurus vero Helenae in textura operum muliebrium sumptuosorum et nobilium secundum quod suam decuit condicionem more subtilitatum Graeciae bene erudita bonam pecuniam de labore manuum cottidie lucrabatur et Helenae tanquam suae dominae oboediens et subiecta obsequi non dedignabatur in omnibus et servire.

32 Constantinus autem suae sequens nobilitatis originem, quam tamen penitus ignoravit, se ex instinctu quodam, quem sibi natura ex nobili sanguine procreata ingerminavit, ad actus militares se dedit. Et in tantum in hastiludiis et torneamentis et aliis militaribus actibus se exercere coepit, quod tandem inter omnes milites et nobiles, quorum tunc temporis in Roma erat et cottidie de omnibus mundi partibus ibidem confluebat innumerabilis copia, qui se huiusmodi solaciis continue exercebant, tantam famam contraxit, quod nullus in urbe Roma Constantino melior credebatur in talibus inveniri.

33 Tandem Constantius imperator Romanus diem natalis sui ex more agere volens vocavit omnes senatores, tribunos, centuriones et milites et die statuta sollemnia natalis sui ut consueverat celebravit. In quibus inter cetera hastiludiorum et torneamentorum

---

1 Hiis *codd.* 3 magna pecunia quantitate *D*, magno pecunia quantitate *F*. 5 qua *D*. 12 cottidie *codd.* 17 sagwie *F*. 18 se *om. D*. 22 cottidie *codd.* 27 diem natalis sui *codd.* (*diem natalem suum??*) 30 sollempnia *codd.*

exercitia permaxime agebantur. Constantinus vero cum aliis et inter alios hastiludens praevaluit ceteris omnibus hoc ludo ita ut multos secum ludentes et fere omnes ludum ipsum secum ad aliquod tempus continuantes ad terram prosterneret et quod iam quare non inveniebatur aliquis qui secum ludere ausus esset, et in tantum ultra omnes praefecit, ita ut imperator cum toto senatu ac universis suis tribunis et militibus de eius strenuitate mirarentur. Istis itaque hastiludiis et torneamentis ad aliquos dies continuatis ac Constantino magis ac magis praevalente imperator coepit inquirere quisnam esset. Milites autem et universi qui aderant nobiles responderunt uno ore dicentes, quod nullus ipsum nosceret nisi quod ipsum saepius vidissent ceteris in hoc ludo et aliis militaribus actibus ludentibus incomparabiliter praevalentem.

Imperator autem hoc audito Constantinum ad 34 suam vocari iussit praesentiam et quaesivit ab ipso quis et unde esset. Qui respondit dicens: 'Domine imperator pauperis sum filius mulieris stabulariae in hac urbe commorantis'. Rursusque interrogavit ipsum quis esset pater eius. Ad quod iterum respondit dicens: 'Patrem quendam pauperem virum habui qui mortuus fuit antequam ego natus essem'. Imperator autem rem tacitus considerans subsequenti quadam die, cum ipsum inter alios milites hastiludentes ac ipsum iis praevalentem sicut prius conspexisset, eundem Constantinum ad se vocari iussit et iterum quis esset interrogavit. Qui quidem Constantinus respondit sicut prius fecerat dicens: 'Domine imperator, pauperis sum filius mulieris, servus vester'. Imperator autem rem ita esse sicut asserebat nequaquam aestimans dixit sibi: 'Pro certo scire volumus huius rei veritatem et nisi ipsam patefeceris, poenam non evades'. Constantinus autem

10 continuans *codd.* continatis *correxi.* 30 domine *in D repetitur.*

rem ita esse cum iuramento affirmavit et cum imperator aliud ab eo scire non posset, quaesivit de nomine suo et si quos alios amicos haberet post matrem. Qui dixit sibi: 'Constantinus vocor ex nomine nec habeo alios amicos nisi matrem et uxorem pauperculam mulierem'. Imperator hoc audito mandavit sibi, ut matrem suam et uxorem ad eius praesentiam perduceret, cum ipse omnibus modis huius rei veritatem scire vellet.

35 Constantinus vero recepto imperiali mandato ad domum suam reversus matrem suam et uxorem indutas de melioribus suis vestibus et ornatas ad imperatoris praesentiam perduxit. Imperator autem ad Helenam in eius praesentia constitutam dixit: 'Est inquam ille iuvenis filius tuus?' Quae respondens ait: 'Est, domine'. Dixit imperator: 'Quis est enim pater eius?' Quae respondit dicens: 'Ego ipsum in iuventute mea de quodam viro, quem in partibus natalibus amici mei mihi in maritum copulaverant, suscepi, qui a me non longe post more negotiandi recessit et ad me postea non est reversus. Si mortuus sit aut vivat, deus scit'. Imperator vero non bene contentus de responsione mulieris magis quam antea dubitavit et mandavit ipsam una cum familia sua ad mensam suam inter mulieres nobiles ad comedendum collocare.

36 Nurus autem Helenae pulcherrima facie et aptissima erat in corpore et secundum nobilitatis suae condicionem nobilissimis moribus erudita. Quae cum esset inter alias mulieres, non sicut viles et pannosae consueverunt facere mulieres, cibos avide sumere, sed disciplinam et verecundiae honestatem sequens studuit prout suam nobilitatem decuit mansuetissime et de-

---

7 perduceret *D*, adduceret *F*. 8 cum *deest in codd.* 16 *Post* dixit *inserit F* enim. 20 morem negotiandi gratia *codd.* gratia *explicationem esse vocabuli* more *ratus correxi.* 21 aut vivat *codd.*

licatissime manducare. Imperator vero rem tacitus considerans Helenam post mensam ad se vocavit dicens: 'Nequaquam ita est de filio tuo et uxore eius sicut dixisti; et nisi nobis de huiusmodi dicas veritatem, imperialem maiestatem te scias graviter offendere nec debitam te noveris evadere posse ultionem'. Quod audiens Helena dixit: 'Domine imperator: ex quo modis omnibus scire voltis huius rei veritatem, detis mihi indutias modicas et ego reversa cum filio meo et filia dicam vobis'. Imperator vero se in hoc difficilem reddens, sed victus tandem eius precibus diem certam redeundi et praemissa dicendi sibi assignavit.

Die vero statuta adveniente Helena annulum, quem 37
sibi imperator in defloratione sua ut praedixi dederat, una cum nobilissimo imperiali humerali ornamento, quas res praedicta Helena usque in ipsam diem ita occultaverat, quod nulli viventi de hoc quidquam constitit nec constabat, apud se secrete recipiens ad imperatorem una cum filio suo et filia reversa fuit et stans in ipsius praesentia dixit sibi supplicando: 'Domine imperator, rogo, ut amore dei in his, quae vobis dixi, contenti sitis et me ad ulteriora dicenda non cogatis'. Imperatore autem hoc facere penitus recusante et ad dicendum, qualiter esset de filio et filia, ipsam minis et terroribus coartante dixit sibi: 'Domine, si dixero vobis veritatem, non credetis; verum tamen, ex quo habere non voltis me de huiusmodi subportatam, vestrae notifico maiestati, quod iste Constantinus, filius meus, est filius vester. Ego ipsum de vobis suscepi, qui me pauperculam oppressistis'.

Et incipiens coepit sibi narrare totam seriem rei 38
gestae, sicut in principio praesentis opusculi contine-

---

7 Domine *om. F.* 8 voltis *D*, wꝉtis *F.* 21 hiis *codd.* 22 scitis *codd.*, sitis *correxi.* 27 voltis *codd.* 29 iste *D*, ipse *F.*

tur. 'Quoniam vero ego sentiens me a vobis concepisse, decrevi potius velle in urbe Romana in paupertate vitam ducere et de laboribus manuum mearum victum quaerere quam ad natalem patriam redire et ibidem inter amicos et notos quamvis sine paupertate et cum necessariorum sufficientia perpetuae verecundiae ruborem sustinere. Et ideo ex tunc praeelegi hic manere et mansi usque in hodiernum diem et filium meum Constantinum de manibus seu laboribus manuum mearum educavi. Usquequo duo mercatores Romani ipsum mihi furtim auferentes ad domum suam receperunt et educaverunt per aliquos annos, donec ipsum ad annos iuventutis perductum secum perduxerunt ad Graeciam et ibidem filium vestrum fore dicentes filiae imperatoris Graecorum hic praesenti copulari matrimonialiter procuraverunt et inde recedentes ipsosque secum prout a vobis in mandatis se recepisse affirmaverunt perducentes eos ad quandam insulam ut ibidem fame interficerent collocabant et ipsis dormientibus et ignorantibus ibidem relictis ad Romam cum suis navibus reversi clam fuerunt. Deus autem omnipotens qui nunquam deseruit sperantes in se quique Susannam de manibus iniquissimorum iudicum et Danielem de lacu leonum liberavit, volens innocentes praeservare iuvenes fecit quosdam bonos homines cum suis navibus dictae insulae appropinquare et non sine suae dispositionis clementia ibidem pervenire; qui de perditione ipsorum miserti eos ad Romam perduxerunt. Ego autem paupercula, filium meum omnino perdidisse credens et eius perditionem per multa tempora deflens ac de eius recuperatione, quem iam tunc per quinque annos perdideram, omnino desperata ipsum non multo tempore elapso una cum

---

1 concepisse *D*, suscepisse *F*. 14 et *om.* *F*. 26 appropinquare *F*, propinquare *D*.

sua coniuge praesente sanum cum gaudio suscepi. Sed de tanta coniuge stupefacta decreveram iam una cum iisdem, quod, nisi fuisset mandatum vestrum tam seriose mihi factum, nunquam alicui viventi eius condicionem et eventum rei dixissem, sed in paupertate et de laboribus manuum mearum victum quaerere cogitavimus ad tempora vitae nostrae'.

Imperator vero de tantis et talibus sermonibus 39
multum stupefactus et ultra quam credi potest admirans ait: 'Et quomodo potest iste filius meus et quem ipsum de vobis generavi?' Respondit Helena dicens: 'Domine imperator viginti annis elapsis et amplius uno dierum ego cum sociis meis, quae ad urbem Roman venimus ad visitandum limina sanctorum, transivi per pontem Tiberis et vobis ex adverso cum satellitibus vestris venienti casu occurrebam vosque statim missis quibusdam ex vestris mandastis hospiti meo me tum penitus ignorantem ut me de hospitio suo non dimitteret sed, donec propositum vestrum de me conceptum expleretur, apud se retineret. Hospes vero suscepto mandato imperiali dimissis aliis consociis meis me retinuit et mihi furtum cuiusdam rei suae, quam sibi furatam asseruit, imponens de hospitio suo recedere non permisit. Vosque capta opportunitate ad idem hospitium venistis et me pauperculam flore pudicitiae meae contra omnem voluntatem meam et sicut placuit denudastis et violenter oppressistis. Et in signum quod omnia ista vera sint ecce annulum vestrum, ecce humerale ornamentum imperiale, quas res in defloratione mea mihi amarissime flenti et de perpetrata circa me nimium dolenti quadam pietate motus tribuistis et quas apud me in

---

10 potest iste *D,* iste potest *F.* 15 tyberis *D,* tiberis *F.* 20 de me *D,* de m *F.* 25 oportunitate *codd.* 26 flore *codd., fortasse scribendum est:* in flore. 30 michi *D,* ḿ *F.*

istam horam ita occultavi, quod homo vivens super terram nunquam scivit. Et licet casus necessitatis saepius affuerit nunquam tamen ea vendere volui sed in testimonium doloris mei et paenitentiae usque in diem divini iudicii contra vos reservare decrevi'.

40 Imperator autem his rebus visis et cum diligentia intuitis coepit eas magis ac magis noscere et exinde rem gestam ad memoriam revocare et in eo mulieris sapientiam et nobilitatem in animo suo multum commendare. Et irruens in ipsam amplexatus et osculatus est eam dicens: 'Vere sanguinis nobilitas praeclari, de quo te procreatam non dubitamus, tibi tale sapientiae consilium indidit et nobilissimae honestatis. Nec sine deorum sublimium dispositione talis concubitus accidere potuit de quo talis proles nasceretur et sequeretur coniugium, quod inter filium meum et imperatoris tanti filiam est contractum; oportet enim ut quod diis disponentibus placuit finem praeordinatum sortiatur'.

41 Et conversus ad Constantinum dixit ei: 'Qui sunt hi mercatores, qui tantum facinus in vituperium et laesionem imperialis maiestatis committere praesumpserunt, ut sibi sub tam nefario colore tanti imperatoris filiam tam nobilem tamque praeclaram matrimonialiter copulare procurarent? Ipsos ut dignos supplicio et morte turpissima damnando per imperialem nostram sententiam iudicamus et bona eorum quaelibet mobilia et immobilia confiscamus'. Et statim mittens dictos mercatores capi mandavit et fecit ac bona ipsorum confiscavit et confiscata omnia et singula Helenae ac Constantino filio suo et eius uxori tradidit integraliter et donavit. Mercatores autem

4 testimonium *D*, testamentum *F*. 6 hiis *codd.* 14 sine *scripsi*, absit *codd.* 18 disponentibus *D*, omnipotentibus *F*. 21 hii *codd.* 23 nephario *codd.* 26 dampnando *codd.*

huiusmodi in quaestionibus poni et ab iis veritatem inquiri de praemissis mandavit et fecit ut est moris et maxime Romanorum qui inventores huiusmodi quaestionum existere referuntur. Tandem per confessionem ipsorum inventum fuit rem totaliter ita esse, quemadmodum Helena et eius filius Constantinus ipsi imperatori rettulerant, ut praediximus. Unde imperator dictos mercatores post multa suppliciorum genera quae iis imponi iussit, tandem capitis fecit subire sententiam et gladio decollari.

Postremo Constantius imperator comperta de prae- 42
missis veritate ac inventa, quod omnia et singula, quae Helena et Constantinus eius filius de se et imperatoris Graecorum filia rettulerant, vera essent de iisque ad plenum certificatus, misit solationes, suos legatos, et nuntios ad Graeciam ac imperatori Graecorum fecit totam rei seriem nuntiare videlicet, qualiter duo mercatores praedicti Constantinum ad eum fraudulenter perduxerant ac filiam suam eo, quod ipsi facta sua et utilitatem in praemissis et circa ea facerent, callide sibi in uxorem copulari fecerant, qualiterque ipsos ad quandam insulam, ut ibidem fame interficerent, perduxerant ac iis ibi relictis Romam reversi fuerant et qualiter quidam boni homines non absque nutu deorum sublimium penes ipsam insulam navigantes ipsosque super eos clamantes invenerunt et ad Romam perduxerunt, qualiter etiam de his omnibus satis miraculose reperit veritatem dictisque mercatoribus, sicut male egerant, per sententiam condemnationis inferri fecerat supplicium dirae mortis.

---

6 und 7 *Verba* quemadmodum — rettullerant *om. F.* 7 retulerant *cod. D.* 14 retulerant *codd.* 15 solationes *codd., fortasse corruptum est.* 16 nunccios *codd.* 17 nuncciare *codd.* 28 miraculose se *codd., alterum* se *delevi.* 29 condempnationis *codd.* 30 supplicium digne mortis *D*, mortis dire supplicium *F.*

43 Receptis autem his novis imperator Graecorum et imperatrix in tantam proruperunt doloris et gemitus vehementiam, quod videbantur extra mentem positi et se ipsos velle iugulare. Quod videntes ambasiatores et nuntii ipsius imperatoris Romani dixerunt iis: 'Nolite contristari, nolite itaque facere; dominus enim imperator Romanorum, secundum quod suam decuit maiestatem, nolens tam generosam dominam, vestram filiam, fore tam miserabiliter seductam, mox veritate super huiusmodi comperta Constantinum filium suum et vestram filiam eius uxorem suos instituit heredes et Romani imperii successores. Et volt, si placet, omnia, quae per praedictos mercatores, licet callide, tractata fuerant, vobiscum totaliter consummare pacemque perpetuam vobiscum facere et servare.

44 Quod audientes imperator Graecorum una cum imperatrice ad se reversi prae gaudio lacrimare coeperunt dicentes: 'Vivat imperator Romanorum et imperet in praesenti saeculo feliciter et post mortem cum diis sublimibus aeternam pro sua pietate, quam circa nos et nostram filiam unicam facit, recipiat gloriam et honorem. Et nos vice versa secum non solum pacem facere et servare volumus, sed in perpetuum ab eius amicitia et amore nolumus propter quamcumque rem mundi separari. Et ex nunc Constantinum eius filium nostrum heredem instituimus et in Graecorum imperio facimus successorem'.

45 Quo audito et facto ambasiatores Constantii imperatoris dixerunt: 'Domine imperator, placeat vobis legatos vestros et nuntios nobiscum ad Romam cum pleno mandato mittere ad omnia ista perficienda et ad recipiendum hoc idem a domino nostro Romanorum

1 hiis *codd.* 2 proruperunt *F*, prorupeverunt *D*. 5 nunccii *codd.* eis *D*, illis *F*. 9 fore *om. F*. 12 volt *codd.* 14 consumare *codd.*, consummare *correxi*. 21 unicam *om. F*. 29 placet *F*. 30 nunccios *codd.*

imperatore e converso'. Quod audientes imperator et imperatrix Graecorum cum gaudio responderunt dicentes: 'Parati sumus mittere, facere et recipere omnia, quae imperatori Romanorum placent et quae vos ex parte ipsius petivistis.' Et vocatis ad se duobus baronibus nobilibus et sui imperii dignioribus imperator ipsos ad urbem Romam ad consummandum omnia et singula praemissa ambasiatores concesso iis per litteras suas sufficienti mandato deputavit. Qui quidem ambasiatores acceptis litteris et procuratoriis super huiusmodi ordinatis et mandato cum plenaria informatione ipsis facto cum ambasiatoribus Romanis naves ingredientes se ad urbem Romam transtulerunt.

Die autem optata et prosperos fortunae successus 46
offerente ad urbem Romam feliciter pervenerunt. Quod cum imperatori Constantio nuntiaretur, lacrimas prae gaudio continere non valens omnia quae ad solacium huius saeculi facere videntur ad honorem et iucundum adventum talium nuntiorum praeparari mox mandavit. Quibus omnibus iuxta imperiale mandatum praeparatis universi tribuni nobiles et milites totaque familia imperialis aulae ipsis ambasiatoribus et nuntiis imperatoris Graecorum supra dictis cum tubis buccinis hymnis et canticis et universis musicalibus instrumentis ut moris est occurrerunt. Et iis honorifice receptis ad imperiale pallatium ipsos perduxerunt. Constantius vero imperator Romanus eos cum magna recepit reverentia, sicut suam decuit maiestatem.

Mane autem facto imperator vocato toto senatu 47
et universis suis tribunis et nobilibus et audita legatione dictorum nuntiorum omnia, quae per mercatores

---

7 consumandum *codd.*, consummandum *scripsi.* 11 plenario *codd.* 14 prosperis fortunae successibus̄ *codd.* 16 Constantino *F*, nuncciaretur *codd.* 18 iocundum *codd.* 22 nuncciis *codd.* 24 ymnis *D*, ympnis *F*. 25 refceptis *F cum rasurc in initio ut videtur non perfecta.* 31 nuncciorum *codd.*

praedictos tractata fuerant, consummavit et imperiali auctoritate confirmavit. Similiter qui ambasiatores imperatoris Graecorum ex parte eiusdem domini sui et quem ad modum ab ipso receperant in mandatis, fecerunt vice versa. Ac ipse Constantius, Romanorum imperator, filium suum Constantinum una cum coniuge in Romano imperio heredes sibi post mortem suam successuros ibidem coram universo senatu instituit manu propria: quod et ipsi ambasiatores imperatoris Graecorum de imperio Graecorum fecerunt e converso. His vero omnibus peractis Constantius filio Constantino et suae coniugi cum ea sollemnitate fieri fecit nuptias ac si illo die essent primum matrimonialiter copulati. Ambasiatores vero imperatoris Graecorum post hoc cum magnis muneribus et magno honore reviserunt.

48 Qualiter autem Constantinus mortuo suo patre Constantio in Romano imperio et mortuo suo socero in Graecorum imperio successerit et factus fuerit totius saeculi monarcha, qualiter a Sancto Silvestro papa a lepra curatus et ad fidem Christi conversus fuit ac usque ad mortem suam in utroque imperio potentissime regnavit et qualiter sancta Helena, mater Constantini, Hierosolymam iverit et sanctam crucem ibidem invenerit, require in suis locis. Haec autem hic scribi fas non est nec oportet, sed haec sufficiant pro ortu Constantini hic fuisse scripta ad laudem et honorem individuae trinitatis, patris et filii et spiritus sancti, omnipotentis dei, qui est mirabilis in factis suis et mirabiliter secundum suae ineffabilis sapientiae providentiam praemissa fieri disposuit; quique etiam est benedictus in saecula saeculorum. Amen.

1 consumavit *codd.* 5 Constantinus *F.* 8 successuros *D,* successores *F.* 11 hiis *codd.* Constantinus *F.* 12 sollempnitate *codd.* 14 Ambasiatoribus *codd.* 22 *de modorum mutatione cf. ad cap. 27.* 24 Constantini mater *F.*

